

شمایل نگاری در هنر تیموری و صفوی هنر شیعی

پدیدآورده (ها) : عرفان، محمد

کتابداری، آرشیو و نسخه پژوهی :: کتاب ماه هنر :: فروردین و اردیبهشت 1385 - شماره 91 و 92
از 40 تا 44

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/108385>

دانلود شده توسط : رسول جعفریان

تاریخ دانلود : 01/04/1396

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [فوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

شمايل نگارى در هنر تيمورى و صفوى هنر شيعى

مجله تهران

کتاب ماه
فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۵

عناصر هنر شیعی
در نگارگری و کتیبه نگاری تیموریان و صفویان
مهناز شایسته فر
مؤسسه‌ی مطالعات هنر اسلامی
(مجموعه آثار هنر اسلامی ۱۲)، ۱۳۸۴

همان طوری که از عنوان
فرعی استنباط می‌شود در این
کتاب عناصر هنر شیعی در دو
حوزه‌ی مهم هنرهای تجسمی
یعنی نگارگری و کتیبه‌نگاری؛
در دو دوره‌ی مهم تاریخی هنر ایران،

تیموریان و صفویان مورد

بررسی قرار گرفته است.

هر چند حجم وسیعی از آثار مکتوب در
زمینه‌ی بررسی و مطالعه‌ی هنر اسلامی توسط
مستشرقان و محققان فارسی زبان وجود دارد، به
نظر می‌رسد بیشترین بررسی و مطالعه در حوزه‌ی
هنر اسلامی (به‌خصوص توسط مستشرقان) به
ویژگی‌های تاریخی و ابعاد زیبایی‌شناختی آن
(از منظر فلسفه غرب) منحصر می‌شود. به ندرت
ارزش‌های مذهبی و فرهنگی جامعه که شاکله
آثار هنر اسلامی به وجود آورده است مورد توجه
قرار گرفته است. بر این اساس، پژوهش‌های

قابل توجهی در زمینه‌ی
تأثیر جهان‌بینی اسلامی
بر هنر دوره‌های مختلف
انجام نگرفته و کتابی
که به طور جدی حضور
عقاید شیعه را در آثار هنر
اسلامی بررسی کند، وجود
ندارد.

در خصوص حوزه‌ی
تاریخی کتاب، مؤلف،
دوره‌های تیموریان و
صفویان را انتخاب و مورد
بررسی قرار داده است.
اگرچه مذهب شیعه در ایران

نسخه‌ی خطی روضه الصفا، پیامبر (ص) علی (ع) را به عنوان جانشین در غدیر خم معرفی
می‌کند، ۱۰۰۴ هجری، موزه قاهره.

به صورت رسمی با حاکمیت
صفویان (۱۱۳۵-۹۰۷ هجری) آغاز و مرحله‌ای جدید در تاریخ کشور ایران شروع شد. اما
صفویان موفق شدند. در ایران حکومتی متحد تشکیل داده و مذهب تشیع تا به امروز همچنان
پایدار بماند. ولی همان‌طوری که در بخش تاریخی این کتاب نوشته شده است؛ در ابتدا این
حاکمان دیلمی بودند که در سده‌های چهارم و پنجم حکومتی مبتنی بر اصول تشیع ایجاد
نمودند. در قرن هفتم با استقرار مغول‌ها، علمایی نظیر خواجه نصیرالدین طوسی (درگذشته
۷۲۲ هجری) و شاگردش علامه حلی (درگذشته ۷۲۶ هجری) معارف تشیع را به صورت
محتوایی در ایران شکل دادند. با اسلام آوردن غازان خان (۶۹۴-۷۱۰ هجری) و مهم‌تر از
آن پذیرفتن مذهب تشیع از سوی محمد خدابنده-اولجایتو (۷۱۷-۴۰۷) جانشین غازان خان،

راه برای رشد این مذهب در ایران فراهم گردید. این
رخدادهای بزرگ، نفوذ اولیه‌ی تشیع را که به‌وسیله‌ی
فرقه‌های صوفیه از قبیل کبرویه در شرق ایران، فرقه‌ی
نعمت‌اللهی در جنوب شرقی ایران و فرقه‌ی مشعشعیه
در جنوب غربی و نور بخشی‌ها که در غرب ایران ایجاد
شده بود، به وجود آورد. نقش کلیدی علمای شیعه و
بسیاری از فرقه‌ها، امکان آماده سازی حضور فرهنگ
تشیع در دوران تیموریان و اوج آن با پذیرش مردم و
حاکمیت صفویه در تأکید بر جنبه‌های روحانی و معنوی
مذهب شیعه را هموار نمودند.

سیاست تیموریان در حمایت از فعالیت‌های فرهنگی،
رابطه‌ای تنگاتنگ با تمایلات سیاسی و موقعیت حاکمان
تیموری داشت. در تاریخ اسلامی آسیای مرکزی، هر
حاکمی، به ویژه فرمانروایان تیموری، خواهان تبدیل
حکومت خود به یک جایگاه فرهنگی بودند. حاکمان
تیموری از طریق حمایت فرهنگی به‌خصوص حمایت از
فعالیت‌های ادبی، هنر و فرهنگی که خود نشانه‌هایی از
قدرت است، سعی در به دست آوردن حیثیت فرهنگی

کتاب به گونه‌ای با

مطالعه‌ی تطبیقی و با

استفاده از نقاشی و

کتابخانه‌ها، به گونه‌ای

سیاست‌های حکام تیموری

و اوایل دوران صفوی

در خصوص انتخاب

موضوعات شیعی در هنر

می‌پردازد

نسخه‌ی خطی روضة الصفا، علی (ع)، بر شانه‌ی پیغمبر، در حال برداشتن و خراب کردن بت‌ها در کعبه، ۱۰۰۴ هجری، موزه قاهره.

و گسترش و کسب قدرت بیشتر و توانایی بالاتر بودند. تیموریان از طریق فرهنگ، سیاستی را در پیش گرفتند که مشروعیت حکومت‌شان را در فضای اسلامی ایران تحقق بخشند. از جهتی دیگر تأثیر علمای بزرگ شیعی در طول حاکمیت تیموری مانند شیخ حیدر آملی (شاگرد علامه حلّی و یکی از بزرگ‌ترین متفکران مذهب تشیع)، امیرقاسم انوار، محمدبن عبدالله و همچنین وجود فرقه‌های صوفیه با تمایلات شیعی و حضور شمار زیادی از مردم در شهرهایی از قبیل قم، ری، کاشان و... و عقاید و باورهای شیعی همگی سبب احترام و توجه به اعتقادات شیعه در دوران تیموری و به‌دست آوردن مشروعیت کامل نظام حکومتی خودشان بود.

کتاب حاضر و تصاویر مرتبط با آن تلاش نموده است تا با تمرکز

بر روی نقاشی‌ها و کتیبه‌ها، اهمیت عقاید شیعه از اواخر سده‌ی هشتم تا اوایل سده‌ی یازدهم تاریخ ایران را، که سهم قابل توجهی در توصیف و تبیین عقاید شیعه دارند، مورد بررسی و مطالعه قرار دهد. نقاشی‌ها و کتیبه‌های موجود می‌توانند عناصر قابل تمایز عقاید شیعی را منعکس کرده و ارتباطشان را با مذهب اسلام

نشان دهد. کتاب به گونه‌ای با مطالعه‌ی

تطبیقی و با استفاده از نقاشی و کتیبه‌ها، به گوناگونی سیاست‌های حکام تیموری و

اوایل دوران صفوی در خصوص انتخاب موضوعات شیعی در هنر می‌پردازد. سپس

بر این نکته تأکید می‌کند که اشکال و تزئینات نقاشی ایرانی و کتیبه‌ها به

طور مستقیم، تحت تأثیر بنیان حکومت شیعی صفویان نبوده است، بلکه تحول

و توسعه‌ی تدریجی هنر شیعی در نقاشی‌های نسخه‌های خطی و کتیبه‌های

بناهای تیموری در ابتدای حاکمیت صفویه وجود داشته است.

کتاب «هنر شیعی» از پنج فصل اصلی تشکیل یافته است که به بررسی مختصری از محتویات هر فصل پرداخته می‌شود.

فصل اول به سه بخش تقسیم شده است: بخش نخست به مقدمه‌ی

کلی موضوعی کتاب اختصاص یافته است. دومین بخش به نقد و بررسی مطالعات آثار موجود درباره‌ی نقاشی و کتیبه‌های مذهبی می‌پردازد و در

سومین بخش، مؤلف به ذکر نسخ خطی و کتیبه‌های معماری که شامل موضوعات شیعی می‌شود، پرداخته است.

فصل دوم، موقعیت و حضور تشیع را در دوره‌ی تیموری و اوایل

دوره‌ی صفوی مورد بررسی قرار می‌دهد. این فصل، زمینه‌های سیاسی،

کتاب حاضر و تصاویر

مرتبط با آن تلاش نموده

است تا با تمرکز بر روی

نقاشی‌ها و کتیبه‌ها، اهمیت

عقاید شیعه از اواخر سده‌ی

هشتم تا اوایل سده‌ی

یازدهم تاریخ ایران را،

که سهم قابل توجهی در

توصیف و تبیین عقاید شیعه

دارند، مورد بررسی و

مطالعه قرار دهد

اجتماعی، فرهنگی و مذهبی را که در به وجود آوردن عناصر و نمادهای شیعی در نقاشی و کتیبه‌ها تأثیرگذار بوده‌اند، مورد بررسی قرار می‌دهد. تمرکز این فصل به‌طور ویژه بر روی اهمیت علمای شیعه و سیستم حمایتی آنها است.

فصل سوم، نقاشی و کتیبه‌های شیعی را در دوره‌ی تیموری تجزیه و تحلیل می‌کند. در بخش اول به نمونه‌های منتخب تصویر آرایی کتب، با مضامینی می‌پردازد که به دو دسته از نقاشی‌های مذهبی تمرکز می‌کند. دسته‌ی اول شامل شمایل و تصاویر پیامبر (ص) و اهل بیت او در نسخه‌های مختلفی مانند: «جامع التواریخ» رشیدالدین فضل الله، «آثار الباقیه» بیرونی، «کلیله و دمنه» نصرالله ابوالمعالی، «حجۃ الابرار» نوایی، «خمسه‌ی» نظامی و «معراج نامه» و دسته‌ی دوم نیز شمایل امام علی (ع) و فرزندانش را دربرمی‌گیرد. این بخش، بعضی از نگاره‌های نسخ خطی کلیات تاریخی حافظ ابرو و «خاوران‌نامه‌ی» ترکمن‌ها را تحلیل و بررسی می‌کند. نگاره‌های نسخه‌ی خطی خاوران‌نامه به روشنی نشانگر حمایت خلیل فرزند رهبر آق‌قویونلوها (که دارای حکومت تسنن بوده)، از موضوعات شیعی و احترام به امام علی (ع) دارد. در طول این دوران، حاکمان ترکمان، همچون تیموریان، سیاستی یکسان در پیش گرفتند، به این معنا که احترام به شیعه از طریق حمایت از تصویرسازی نسخه‌ی خطی خاوران‌نامه تجلی یافت. نسخ خطی گلچین ادبی اسکندر سلطان از نوادگان تیمور در شیراز در سال‌های ۴-۸۱۳ هجری نمونه‌ی بارز دیگری از این دست است. در یکی از نقاشی‌های این نسخه تصویر دوازده امام در دو صفحه کار شده است.

بخش دوم این فصل نمونه‌های برگزیده‌ی کتیبه با درونمایه‌ی شیعی را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد و بر آن دسته از کتیبه‌ها که دارای مضامین قرآنی، دعایی و حدیثی روی بناها و آثار صنایع دستی در دوران مورد بحث، تمرکز دارد. موضوع این قسمت، مطالعه‌ی کتیبه‌ها با مضامین دعایی است که شامل دعاهایی خطاب به پیامبر اکرم (ص)، امام علی (ع)، حضرت فاطمه (ع) و پسرانش امام حسن (ع) و امام حسین (ع) می‌باشد. نمونه‌ی کتیبه‌هایی که در آن امام دوازدهم شیعی را مورد خطاب قرار داده مثل کتیبه منبر مسجد بندرآباد در حومه‌ی یزد و ... نیز در این بحث مورد توجه قرار گرفته است.

فصل چهارم، تداوم عناصر هنری شیعی را از دوره‌ی تیموری تا اوایل دوره‌ی صفوی، مورد بررسی قرار می‌دهد. نخستین بخش، نمونه‌های برگزیده از تصویرآرایی با مضامینی شیعی کتب دوران اولیه صفویه را تجزیه و تحلیل می‌کند. این بخش، بر دو گروه از نقاشی‌های مذهبی متمرکز است. اولین گروه همانند نوع نگرش و موضوع مورد بحث در فصل سوم، شمایل پیامبر (ص) و اهل بیت را مورد بررسی قرار می‌دهد. بحث درباره‌ی این مقوله، مطالعه‌ی نسخ خطی مختلفی چون «بهارستان» جامی، «سیرالنبی»، «مخزن الاسرار»، «قال‌نامه» و «خمسه‌ی» نظامی را در بر گرفته است. دومین گروه، شمایل امام علی (ع) و اهل بیتش را مورد بررسی قرار می‌دهد. این قسمت شامل بعضی از نگارگری‌های نسخه‌های خطی «سلسله الذهب»، «شاهنامه‌ی» فردوسی، «روضة الصفا» می‌خواند، «روضة الشهداء»، «حدیقة الشهداء» و «قال‌نامه» می‌شود. در نقاشی‌های نسخه‌ی خطی روضة الصفا، پیامبر (ص) علی (ع) را به عنوان جانشین در غدیر خم معرفی می‌کند. تصویر دیگر، علی (ع) را بر شانه‌ی پیغمبر، در حال برداشتن و خراب کردن بت‌ها در کعبه نشان می‌دهد. این دو واقعه به عنوان مدارکی جهت بر حق بودن جانشینی حضرت علی (ع) است که علمای شیعه بر این دو صحنه توجه خاصی داشته‌اند. نقاشی‌های این نسخه‌ی خطی به ترسیم اتفاقات مهم در تاریخ تشیع اسلام اشاره دارد.

کتاب «هنر شیعی»

نقش مهمی در روند

مطالعه‌ی مذهبی از

جمله ارتباط میان

هنر و مذهب در

دوران تیموریان و

صفویان بر عهده

دارد

دومین بخش این فصل نمونه‌های برگزیده از کتیبه‌های شیعی را در اوایل دوران صفوی مورد تحلیل و بررسی قرار می‌دهد. با این که فقط تعداد اندکی از نقاشی‌های شیعی از اوایل دوره‌ی صفوی باقی مانده، بسیاری از کتیبه‌های دعایی شیعی روی بناهای با شکوه تاریخی و آثار هنری از این زمان وجود دارد. جایگاه دعا در فرهنگ شیعی که به امامان و احترام و توجه به آن‌ها اشاره دارد در کتیبه‌های این دوره بسیار مهم است.

فصل پنجم شامل نتایج و دستاوردهای تحقیق است. این نتایج نشان می‌دهد که کاربرد عناصر شیعی در نگاره و کتیبه‌ها، بخشی از سیاست حکام وقت در مقابل مردمان شیعه مذهب تحت حکومتشان بوده و آنان از این راه، سعی در نشان دادن صداقت و وفاداری‌شان نسبت به اعتقادات عامه‌ی مردم داشته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که این دو هنر، در درک ابعاد و ویژگی‌های مذهبی حکومت تیموریان و صفویان نقش قابل توجهی داشته است. از طرفی دیگر آثار کتیبه و نقاشی‌های موجود در کتاب «هنر شیعی» نقش مهمی در روند مطالعه‌ی مذهبی از جمله ارتباط میان هنر و مذهب در دوران تیموریان و صفویان بر عهده دارد. علاوه بر آن، کتیبه‌ها و تصویرهایی با مضامین شیعی در نسخه‌های خطی به عنوان قسمتی از تاریخ هنر اسلامی، مورد مطالعه قرار می‌گیرد. آثار کتیبه و این نسخ خطی مصور شده، امکان ارزیابی تغییرات سیاسی و مذهبی شیعی را فراهم نموده است. به‌طور مثال یکی از مهم‌ترین نتایج حاصله در مقایسه‌ی تمثال‌های پیامبر(ص) و ائمه(ع) قبل از صفوی با شمایل‌های دوره صفوی، استفاده از نقاب در جلو صورت آنها در دوره‌ی صفوی می‌باشد.

کتاب «هنر شیعی» به عنوان فتح بابی در این حوزه از هنر اسلامی، می‌تواند رهگشای پژوهش‌های زیادی از ابعاد ناشناخته این هنر باشد. به یقین شناخت مردم و به‌خصوص هنرمندان نسبت به ارزش‌ها و آرمان‌های فرهنگی و هنری خویش، منجر به خلق آثاری خواهد شد که ریشه در عمق اصالت‌های بنیادی ملی و دینی داشته و منشأ تحول جدی در هنر معاصر خواهد شد.

اگرچه قبل از چاپ کتاب «هنر شیعی» شاهد نشر کتاب‌هایی، در زمینه‌های مختلف عبر اسلامی در طی چند سال اخیر به صورت ترجمه توسط مؤلف کتاب فوق بوده‌ایم، ولی کتاب حاضر، صرف‌نظر از مقالات ایشان، اولین اثر تألیفی به‌شمار می‌رود. با انتشار این کتاب و آن‌هم با موضوعی کاملاً تخصصی، مشخص است که مؤلف تنها یک مترجم پرکار نیست.

کتابشناسی هنر اسلامی پایگاه اطلاع‌رسانی سراسری اسلامی (پارسا) مؤسسه اطلاع‌رسانی اسلامی مرجع، ۱۳۸۴

کتاب حاضر که تحت عنوان کتابشناسی هنر اسلامی به چاپ رسیده است درباره‌ی مشخصات کتابشناسی و راهنمای استفاده‌کنندگان آمده است که در این اثر ۲۵۲۸ منبع مرتبط با هنر اسلامی شناسایی، ماخذشناسی و موضوع‌بندی شده است و حدود نیمی از این منابع نیز دارای داده‌های راهنما هستند. منابع شامل کتبه، مقاله و پایان‌نامه بوده و عنوان شده است که اغلب این منابع نیز با مراجعه مستقیم شناسایی و به هیچ وجه به ذکر نام یک منبع در فهرست‌ها بسنده نشده است بلکه برای مشاهده منابع، مراکز فرهنگی و کتابخانه‌های مختلفی مورد کوشش قرار گرفته است. بیشتر منابع به سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی آمده و به صورت گزینشی براساس موضوعات مصوب کمیته‌ی تخصصی پارسا انتخاب شده‌اند.

هم‌چنین می‌خوانیم:

در باب هنر اسلامی دو مشکل عمده وجود دارد که تا حدودی این کتابشناسی را تحت تأثیر قرار داده است: نخست ابهام در واژه‌ی هنر اسلامی و حدود آن و دیگری وجود مدارک جزئی و پراکنده‌ای که در بسیاری از نشریات داخلی و خارجی به چشم می‌خورد. و در ادامه آمده است:

بنابراین باید این پروژه دست به انتخاب زدیم و تا آنجا که امکان داشت منابع و مقالاتی را برگزیدیم که به هنر دینی و اسلامی نزدیکتر و از حداکثر سطح علمی برخوردار باشد. آثاری که به طور مستقیم به مباحث نظری در باب هنر اسلامی پرداخته‌اند منابعی که آثار هنری مسلمانان را مورد بررسی قرار داده‌اند آثاری که هنرهای جهان اسلام و حکومت‌های کارگزار در جهان اسلام را به صورت جزئی و یا کلی مورد بررسی قرار داده‌اند و آثاری که هم هنری هستند و هم به نحوی به اسلام مرتبطند. آثاری که به هنر اسلامی مربوط باشند در کلمه‌ی «هنر اسلامی» قرار خواهند گرفت. این کتابشناسی تقریباً همه‌ی منابع موجود در این زمینه را در ارتباط با هنر اسلامی و به‌ویژه هنر شیعی در ایران است.